

FIGURY

= esteticky účinné kombinování hlásek a slov

: podstatnou vlastností slovních figur je skutečnost, že se při jejich užití nemění význam slov, která figuru vytvářejí X tropy fungují na principu přenášení významu

: kategorie figur není uzavřená, je jich velmi mnoho (přehled nejčastějších figur)

: v různých jazycích i v různých pojetích se liší terminologie i klasifikace

1. Figury vzniklé hromaděním

: hromadit se mohou zvuky, slova, struktury či významy

a) *hromadění zvuků*

Homoioteleuton

= předstupeň rýmu, opakování koncových slabik vět, syntaktických celků

: zvláštní případ homioptoton (= opakování pádových koncovek; srov. gramatický rým – dcerám, kočkám, omáčkám)

- *insonuere cavae gemitumque dedere cavernae – zazněly dutiny skryše a duněly, jako by lkaly* (Vergilius)
- *parturient montes, nascetur ridiculus mus – k porodu se budou chystat hory, narodí se směšná myš* (Horatius)

Aliterace

= opakování stejné hlásky nebo skupiny hlásek na začátku dvou nebo více sousedních slov nebo slovních skupin (náslovný rým)

- *prázdna prestiž v prach se plazí
hlaholně nad hladem hloubá
nikoho než nás nebolí* (E. Bass)
- *Nade mnou kolo — kůl — kostlivec — lebka bledá...* (K. H. Mácha)
- *maria montesque polliceri – slibovat hory doly*
- *o Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti* (Ennius)
machina multa minax minitatur machina muris (Ennius)

Paronomázie (parecheze)

= hromadění slov zvukově shodných nebo velmi podobných (odvozených od téhož kmene)

- *v číši času*
- *div divoucí* (figura etymologica)
- *hej holky hejbejte se rejděte rejdivý rej* (V+W)
- *ex oratore arator – z řečníka oráčem* (Cicero)
- *auspicat auspicium – vykoná auspicie* (Naevius)

Polyptoton

= opakování téhož slova v různých mluvnických tvarech (srov. homioptoton)

- *Byl pozdní večer, první máj,
večerní máj, byl lásky čas.
Hrdliččin zval ku lásce hlas,
kde borový zaváněl háj.
O lásce šeptal tichý mech;
kvetoucí strom lhal lásky žel
svou lásku slavík růži pěl* (K. H. Mácha)

Epizeuxis (geminatio)

= opakování stejného slova bezprostředně za sebou

- *Proč za ty ruce, za ty ruce
tak málo se platí?*
- *Plavovlasá země
se vzdouvá, se vzdouvá.
Slunečními řetězy zavěšena
se houpá, se houpá. (V. Závada)*
- *quisquis; iamiam*
- *Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus. Byla, byla kdysi tato ctnost v naší
obci. (Cicero)*

Anafora

= opakování slova na začátku metrických celků (veršů, poloveršů, strof)

- *Člověku dáno je, že jak jde čas, všechno je horší,
vždy že se dočká dne, kdy tak či tak stihne ho smrt.
Člověku dáno je, že rodí se nahý a nahý
k matce se vrátí a z jmění svého si nevezme nic.
Člověku dáno je, že změní se, zpráchniví v zemi,
že se, ubožák v popel postupně rozpadne zas.*
- *Darmo, řeko, tvoje lkání,
darmo tmavou nocí zní... (K. H. Mácha)*

Epifora

= opakování stejného slova na konci celků (veršů)

- *Ten' bude, praví, tak šťastný,
a ještě jednou šťastný.*
- *Přicházím k Tobě. Jaké to máš vlasy!
Tak těžké, vonné, sametové vlasy. (K. Toman)*

Epanastrofa

= opakování slova (slovního spojení) na konci verše a na začátku dalšího

- *i po smrti, rybáři, vidíte na svoje moře,
na svoje moře, kde žijete krásně a sami*
- *Vybíral jsem celé plástve,
celé plástve černého medu ... (M. Florian)*

b) hromadění struktur

Paralelismus

= hromadění stejných syntaktických struktur a významů (na pomezí mezi figurami a tropy)

- *Do třetice musím též krčmy vzpomenouti,
k ní jsem celý život lnul, k ní chci vždycky lnouti.*

= druh přirovnání, kladoucí jevy volně vedle sebe – obdobná gramatická, rytmická nebo tematická výstavba veršů nebo úseků

- *Spanilý stvol zdvihl číšku,
plnou medu,
kůň zdvihl hlavu s nozdrami,
plnými krve, ... (O. Mikulášek)*

Antiteze

= protikladné vyjádření

- *Zatímco si moudrý muž, je-li mudrc pravý,
skálu zvolí za základ, obydlí když staví,
já se hlupák podobám plynoucímu toku,
který mění krajinu na každíčkém kroku. (Carmina burana)*

= přirovnání protikladem (obraz, popření, cílový obraz)

- *Nezhaslo slunce, ale umřel člověk. (K. Toman)*

(Paralelismus a antiteze se mohou projevovat na velmi malém prostoru, ale mohou fungovat také na úrovni celých strof, nebo i na vyšší úrovni, třeba jako paralelismus mezi strofami: Čelakovský.)

Chiasmus

= typ paralelismu, zkřížené postavení odpovídajících si slov (řecké písmeno χ)

- *Morte bona morior, dulci nece necor.
Smrtí krásnou umírám, sladkou ranou padám. (Carmina burana)*
- *Spernitur orator bonus, horridus miles amator.
Pohrdá se dobrým řečníkem, drsný voják je milován. (Ennius)*

c) hromadění významů

Pleonasmus

= nadbytečné seskupení souznačných nebo významově blízkých slov

(hromadění slov podobného významu, často v té podobě, že význam přívlastku je obsažen ve slově, ke kterému patří; známé především jako stylistický nešvar, především v publicistickém stylu, ale může být i básnickým prostředkem: většinou pleonastické přívlastky – epiteta)

- *hlavní protagonista*
- *notoricky známý*
- *po modrém blankytu bělavé páry hynou (K. H. Mách)*
- *Hornické děti jdou si hrát
a já jsem slepý a já je nevidím... (V. Závada)*
- *Quod bonum faustum felix fortunatumque sit. Kéž to je dobré, příznivé, šťastné a zdárné! (upraveno z Cicerona)*

Tautologie

= dvojitý či vícetvárný vyjádření téže věci

- *Neveselý, truchlivý,
jsou ty kraje vodní,
v poloutmě a v polousvětle
mine tu den po dni (K. J. Erben)*

: protějškem tautologie je figura zvaná oxymóron (spojení slov, která si logicky odporují: *třeskuté ticho; mrtvé milenky cit, zbortěné harfy tón*)

Amplifikace (gradace) = stupňování, zesilování nebo zeslabování hromaděných významů

: klimax = pojmenování nebo motivy seřazené podle významu tak, aby měly vzestupnou tendenci (*pochod, útok, vítězství slávy života*)

- *Zpíval, že bude, až bude,
že bude stále perutný
a ještě perutnější, ba nejperutnější z perutnatců. (L. Kundera)*

- *Catilina abiit, excessit, evasit, erupit. Catilina odešel, vzdálil se, unkl, vyrazil.* (Quintilianus)

: antiklimax = pojmenování nebo motivy seřazené podle významu tak, aby měly sestupnou tendenci

- *z tisícerych pokřiků, zpěvů, hvizdů, hlesů* (S. K. Neumann)

(Podobně jako paralelismus a antiteze může také amplifikace fungovat na velmi malém prostoru, ale i na úrovni celé básně.)

2. Figury syntaktické

Hyperbaton

= neobvyklý pořádek slov; většinou inverze (přehození), postpozice přívlastku (souhrnný název pro figury založené na změně přirozeného slovosledu)

Anastrofa

= inverze, obrácení obvyklého pořádku slov (*lyry zvuk*)

- *Miláčku, ty máš v ústech zralou třešni!*
Jak chutná ti? (V. Nezval)

Enallage

= odchylka od gramatické normy, záměna v syntaktickém připojování větných členů

- *hesterna felicitate pugnae ferox – bujný včerejším štěstím v bitvě = štěstím ve včerejší bitvě* (Livius)
- *altae moenia Romae – hradby vysokého Říma = vysoké hradby Říma* (Vergilius)

plurál maiestatis = majestátní, královský plurál

(tímto způsobem dává mluvčí najevo vážnost svého postavení)

plurál academicus

prézens historický (slouží k oživení vyprávění)

Asyndeton

= bezspojkové připojování slov a vět

- *A byla cesta nížinou,*
přes vody, luka, bažinou (K. J. Erben)

Polysyndeton

= nadbytečné hromadění spojek

- *a stráně zastřené a vzhůru cesta sivá*
a soumrak májový (S. K. Neumann)

Parenteze

= závorka, vsuvka (doplnění významového celku vložení nové myšlenky)

- *by láska tvá tě šťastnou učinila,*
by vášeň – vášeň je-li to – tě nikdy nezlomila (S. K. Neumann)
- *Ač plakala a rty se chvěly (zpozdilá), připravila se k noci...* (A. Sova)

Hendiadys (hen dia dyion)

= souřadné spojování dvou výrazů, které nejsou obsahově souřadné, ale jeden je určením druhého (dvě jména místo spojení jména a přívlastku)

- *hněv horníka z Beskyd a z hor* – místo z beskydských hor
- *pateris libamus et auro* – uléváme [z misek a ze zlata =] ze zlatých misek (Vergilius)

Zeugma

= totéž slovo náleží dvěma větám nebo větným členům, ale přesně se hodí jen k jednomu z nich (smíšení vazeb; běžná gramatická chyba spíše než stylistická figura)

- *pro i proti návrhu*
- *A tak jsem poprvé osobně viděla a mluvila s tak slavným člověkem.*
- *pacem an bellum gerens* [= *pacem agens an bellum gerens*] – žije v míru či vede válku (Sallustius)

Hysteron proteron

= pozdější dříve: obrácení přirozené časové a příčinné souslednosti dvou dějů

- *statuerat ac deliberaverat* – ustanovil a uvážil (Cicero)
- *moriamur et in media arma ruamus* – zemřeme a vrhněme se do středu boje (Vergilius)

Aposiopesis

= odmlčení: úmyslné nedokončení věty

- *Quos ego – ! Já vás – !* (Vergilius)

Elipsa

= výpustka; vynechání nepodstatných částí výpovědi

- *tělo jeho – skála na skále ležící* (nevyjádřeno *jako*)
- *Pane, vy kulháte na levou!*
A myslíte, kosíčku, že vy ne? (K. Kapoun)
- *bene igitur idem Chrysippus* [nevyjádřeno *dixit*] – *dobře tedy řekl též Chrysippus* (Cicero)
- *hinc illae lacrimae* – *odtud ty slzy* (Horatius)
- *quid leges sine moribus* – *co jsou zákony bez mravů* (Horatius)
- *sus Minervam* [nevyjádřeno *docet*] – *vepř učí Minervu*

Brachylogie

= zkratkovitý způsob vyjádření (od elipsy se liší tím, že nevyjádřený výraz lze doplnit z větné souvislosti)

- *Si te municipiorum non pudebat, ne veterani quidem exercitus? Jestliže ses nestyděl municipií, nestyděl ses ani starých vojáků?* [nevyjádřeno *te pudebat*] (Cicero)
- *Apparet utrum simus earum artium rudes an didicerimus. Je zřejmé, zdali jsme nevzdělání v těch uměních, či jsme se jim naučili.* [nevyjádřeno *eas artes*] (upraveno z Cicerona)
- *Nostri Graece fere nesciunt nec Graeci Latine. Naši lidé zpravidla neumějí řecky ani Řekové latinsky.* [nevyjádřeno *sciunt*] (Cicero)

Prolepsis

= spojení větného členu s adjektivem nebo participiem vyjadřujícím vlastnost, která onomu členu náleží teprve po uskutečnění děje věty

- *submersasque obrue puppes – zaval potopené lodě* [= zaval a potop lodě] (Vergilius)
- *centum quisque parabat / inicere anguipedum captivo bracchia caelo – každý z hadonožců se chystal vztáhnout sto paží na dobyté nebe* [= aby dobyli nebe] (Ovidius)

3. Figury vznikající zvukovou stránkou slov

= zvukový, akustický účinek hláskových kombinací, který vytváří emocionální atmosféru

Onomatopoeie

= zvukomalba; nakupení určitých hlásek ve verši tak, aby vyvolaly dojem reálného zvuku

- *Vyvalily se vlny zdola,
roztáhly se v šířá kola;
a na topole podle skal
zelený mužik zatleskal.* (K. J. Erben)

Eufonie

= libozvučnost; umělecky působivé uspořádání hlásek nebo skupiny hlásek na základě jejich opakování (především kombinace s převahou samohlásek, dvojhlásky OU a souhlásky L)

Kakofonie

= nelibozvučnost; především souhláskové shluky s velkou frekvencí souhlásek S, Š, R, Ř

- *Malověrní Čas kostižerný
jí jenom krásu dal
a z polí stenných křik iluminoval
kamenné texty portálů a zdí.* (F. Halas)

: konec předcházejícího slova zní stejně jako začátek slova následujícího

- *Dorica castra – dorský tábor* (Vergilius)

: spojení několika slov se stejnou výraznou koncovkou (např. – *orum*)

: spojení několika jednoslabičných slov nebo slov stejného metrického útvaru

Aliterace (viz výše)

Asonance

= souzvuk koncových samohlásek na konci veršů

- *Čí jsou to ovečky,
co se v horách pasou?
To jsou Janíkovy,
co ho všet budou.* (z lidové poezie)

TROPY

- : básnické ozdoby založené (na rozdíl od figur) na přenášení významu
- : jednotlivé typy tropů se liší charakterem a typem přenášení významů
- : použití tropů bylo v antické rétorice pocíťováno jako znak vysokého stylu
- : čtyři základní tropy: metafora, metonymie; symbol; epiteton

Metafora

= je přenesení významu (pojmenování nějaké věci jinou věcí) na základě podobnosti (vnější či vnitřní); je to vlastně eliptické přirovnání

- *smutek vzkvétá*
- *havraní vlasy* (metafora) = *vlasy černé jako havran* (přirovnání)
vlasy = comparandum
černé = tertium comparationis (kvalita společná srovnávaným věcem)
jako havran = comparatum
- *Crassus ingenti laude floruit. Crassus se skvěl slávou svého ducha.* (upraveno z Cicero)
- *Dum virent genua, obducta solvatur fronte senectus. Dokud [se zelenají =] jsou svěží kolena, se zachmuřeného čela budiž zahráno stáří.* (upraveno z Horatia)

: personifikace = druh metafor, kdy se přenáší vlastnosti živé bytosti na neživou věc a abstraktní pojmy

- *sen za snem přicházel*
- *Na stole světlo
boxuje s noční můrou.
A po dvoře chodí vítr
jako chlap* (K. Biebl)

: synestézie = zaměňují se počítky různých smyslů; jeden smysl přebírá funkci jiného smyslu

- *žhavý rytmus*
- *tvůj zrak, jenž medem voní*
- *Šum žárem umdlený na větve tíhou naleh
a visel bez hnutí, co v teskných intervalech
les dýchal přitisklý a potu hořký přival
z rozprsklých zelení mu hrubou vůni splýval.* (O. Březina)

Metonymie

= přenesení významu na základě věcné souvislosti

- *královna Koloběžka* (souvislost mezi člověkem a věcí, která je pro něj typická)
- *číst Homéra* (souvislost mezi původcem a jeho dílem)
- *na břehu moře maják do tmy hoří* (J. Seifert)
- *pacemne huc fertis an arma? Přinášíte sem mír či [zbraně =] boj?* (Vergilius)
- *Ceres = obilí, chléb; Bacchus = víno; Vulcanus = oheň; Venus = láska*

: záměna příčiny a účinku (*její jazyk není nejvybranější*)

: záměna obsahu za věc (*vypil celou sklenici*)

: záměna věci za místo jejího původu (*Bílý dům*)

: záměna vlastnictví nebo výrobku za majitele nebo autora (*vykradli souseda*)

Rozlišení mezi metaforou a metonymií je někdy obtížné, protože rozdíl mezi věcnou souvislostí a podobností nemusí být vůbec patrný. Věcná souvislost je vlastně jakýsi druh podobnosti, řekněme vnitřní, zatímco u metafory jde v zásadě o podobnost vnější.

Synekdoha

= kvantitativní vztah mezi pojmenovávaným a pojmenováním – 4 typy:

1. *pars pro toto* – *moje noha tam nevkročí; na voze hladové oči* (J. Kainar); *tectum* = *dům*
2. *totum pro parte* – *věděl o tom celý svět*
3. *species pro genere* (druh za rod) – *sytý hladovému nevěří*
4. *genus pro specie* (rod za druh) – *prsten s kamenem* (démantem)

Antonómázie

= nahrazení vlastního názvu/jména obecným pojmenováním

- *pater omnipotens* – *všemohoucí otec* (= Juppiter)
- *Thetidis filius* – *Thetidin syn* (= Achilleus)
- *fratres Helenae* – *Helenini bratři* (= Kastór a Polydeukés)

Hyperbola = nadsázka

- *Veranie* – *z mých přátel, jichž jsou celé tisíce, příteli můj jediný* –
- *Luce sunt clariora nobis tua consilia omnia. Nad světlo jasnější jsou nám všechny tvé záměry.* (Cicero)

Litotes

= zjemnění – popření opačného pojmu (vyjádření představy výrazem na první pohled zmenšeným, ale ve skutečnosti někdy silnějším, než by byl původní výraz)

- *není zrovna nejchytřejší*
- *non invitus* = *ne nerad* = *velmi rád*
- *non sum nescius* = *nejsem neznalý* = *dobře vím*

Eufemismus = zeslabení významu

➤ *zesnul; kráčí zachmuřenou cestou; tam, odkud prý už není návratu*
(zároveň i perifráze = vyjádření opisem; předmět není pojmenován přímo, ale jsou vyjmenovány jeho znaky)

Ironie = vyslovení pravého opaku toho, co máme na mysli

- *Magnum imperatorem, fortem exercitum, quorum tot manus unam mulierculam avexerint! Veliký vojevůdce, statečné vojsko, jejichž tolik rukou odvleklo jednu slabou ženu!* (Tacitus)

Přechodné a zvláštní jevy tropiky

Symbol (poněkud se vymyká, přesahuje rámec tropu)

= znázornění abstraktního pojmu konkrétním předmětem

: symbolická pojmenování mají doslovný a symbolický význam

: k symbolu lze přiřadit alegorii – vyprávění děje, který má zároveň doslovný i přenesený význam (jinotaj)

- *Skleněná lahvička, a lebka na vinetě
v mou duši vbodává svůj pohled příšerný.
Den ze dne s myšlénkou o onom lepším světě
já neznaboh se stávám více důvěrný* (F. Gellner)

Epiteton

= básnický přívlastek, zdůrazňuje stálou nebo mimořádnou vlastnost

: někdy řazen k tropům – jde o přívlastky, u nichž nejde o vytčení nové vlastnosti, o zúžení, individualizaci pojmu, nejsou tedy „kvalifikující“

: *epiteton constans* (stálý) – *vraný kůň, volooká Héra, Achilleus rychlý v běhu, jiskrnozraká Athéna*

: *epiteton ornans* (obrazné, ozdobné pojmenování) – *smaragdová tráva* (místo zelená tráva)

: hranice mezi epitetem a kvalifikujícím přívlastkem – i mezi jednotlivými druhy epitet – může být labilní

Oxymóron

= spojení významově protikladných slov

: zvláštní typ epiteta, kde je logický rozpor mezi lexikálním významem substantiva a adjektiva

- *černé světlo; mrtvé milenky cit; zborštěné harfy tón; teplo zhaslého plamene*
- *insanientis dum sapientiae / consultus* – *znalec bláznivé moudrosti* (Horatius)
- *cum tacent, clamant* – *když mlčí, volají*

Paradoxon

= nečekané a zdánlivě protismyslné spojení představ

- *P. Scipio dicere solebat numquam se minus otiosum esse quam cum otiosus, nec minus solum quam cum solus esset. P. Scipio říkal, že nikdy nemá méně prázdno, než když má prázdno, a že není méně sám, než když je sám.* (Cicero)